

Ambroz Tudor

TEMELJNI TEKSTOVI TEORIJE ZAŠTITE SPOMENIKA

Anatomija povijesnog spomenika, (prir.) Marko Špikić, Zagreb, Institut za povijest umjetnosti, 2006., 414 str., ISBN 953-6106-59-0

Izdavanjem *Anatomije povijesnog spomenika* ispunjena je još jedna praznina u poznavanju teorijskih rasprava na hrvatskom jeziku. Priređivač Marko Špikić zamislio je knjigu kao antologiju teorijskih rasprava od kraja 18. do početka 20. stoljeća koje se bave estetičkim, konzervatorskim i restauratorskim problemima. Prijevode potpisuju Sanja Šoštarić, Marko Maras, Ana Vukadin i Libuše Jirsak. Izbor priređivača ono je što treba posebno istaknuti. Tekstovi su podijeljeni u tri poglavlja, a svako je opremljeno uvodnom studijom priređivača koji odabrane tekstove smješta u kontekst, bilo povijesni, znanstveni i politički ili kontekst tadašnjih dosega konzervatorske i restauratorske prakse. Umjesto jednostavnog kronološkog redosljeda kojim bi se naslagali tekstovi kao izvori za buduće radove, priređivač se potrudio kronološki poredati najvažnija pitanja i stavove konzervatorske i restauratorske prakse 19. stoljeća te rasporediti tekstove tako da što bolje rasvijetljavaju temu pojedinog poglavlja. Izbor tekstova unutar opusa pojedinog autora također je vrijedan pažnje jer su doneseni tekstovi koji na teorijskoj razini sagledavaju stvaran odnos prema zahvatu na umjetnini. Čitajući ovu knjigu konzervator zapravo promatra rađanje svoje struke kao institucionalne

djelatnosti, utvrđivanje najvažnijih problema, ali i utemeljenje postulata koji vode njihovu rješavanju. Iole upućeniji u sadašnju konzervatorsku praksu znaju da su problemi danas vrlo slični onima iz 19. stoljeća. Pitanja o količini intervencija na pojedinom spomeniku, uloga pojedinih struka u intervenciji, “stvaralački zanosi” i “kreativnost” arhitekata i restauratora na pojedinim spomenicima i danas su teme o kojima se raspravlja s otvaranjem svakog novog zahvata. Stoga je posebna vrijednost ove knjige što svakom konzervatoru, bilo koje struke, daje mogućnost da svoje nedoumice provjeri na izvorištu i zauzme čvršće i jasnije stajalište, toliko potrebno u svakodnevnim raspravama s investitorima, projektantima, političarima...

Knjiga započinje poglavljem *Rat kulturnih svjetova i fenomenologija ruina*. Uvod priređivača nosi podnaslov *Kontemplacije i invektive* u kojima se razlaže nastanak pojma spomenika u 19. stoljeću. Rušenja spomenika francuskog srednjovjekovlja tijekom Revolucije pokazala su da spomenici imaju veliku društvenu i političku težinu, što su, uostalom, pokazala i slična rušenja tijekom Domovinskog rata. Nasuprot javno promicanim rušenjima katedrala i kra-

ljevskih grobnica javila se svijest o njihovoj kulturno-povijesnoj vrijednosti i nacionalnoj važnosti. Snažna "rječitost" spomenika dovela je već 1790. godine do pojave pojma *monument historique*, a iste godine osnovana je državna *Commission des monuments*. Institucionalna zaštita spomenika je rođena, upravo sa svrhom očuvanja legitimiteta koji se spomenicima potvrđuju. Bliski utjecaj enciklopedista na novoosnovano tijelo potakao je izrade popisa i klasifikaciju spomenika kao prvu djelatnost kojoj se pristupilo.

Utjecaj enciklopedista važan je i za Antoinea Chrysostômea Quatremèrea de Quincyja čija natuknica *Kopirati iz Encyclopédie méthodique: Architecture* započinje niz izvornih tekstova. Prema riječima priređivača, tekst je izabran jer problematizira pitanje kompetencije konzervatora i restauratora i jasno naglašava da i jedni i drugi moraju izbjeći zanos stvaranja svojstven umjetniku kako bi sačuvali integritet spomenika. Quatremère inzistira na "razumijevanju i praćenju unutarnjih zakonitosti umjetnine kakva mu se ukazuje pred očima." Govoreći današnjim rječnikom, Quatremère ustraje na prethodnim istraživanjima kako bi se uspostavilo puno razumijevanje spomenika i spriječile moguće devastacije tijekom konzervatorskog zahvata. Iako su prošla dva stoljeća od Quatremèreevovih upozorenja, i danas se prethodna istraživanja ponekad zaboravljaju ili bagateliziraju na račun blagodat finalnih kvadrata poslovnog ili stambenog prostora. U tome bi domaća povijest umjetnosti, čiji je to prvenstveni zadatak, trebala biti daleko glasnija i odlučnija.

Niz tekstova nastavlja se ulomcima *O ruina ma općenito, Slikovitost ruina, Ruine kršćanskih spomenika* iz druge knjige *Duha kršćans-*

tva (Génie du christianisme) François-Renéa de Chateaubrianda. Chateaubriand se ne bavi problematikom konzervatorskih zahvata, no njegovi su tekstovi suštinski važni, opet govoreći današnjim rječnikom, u valorizaciji spomenika. Iako na prvi pogled djeluje zbunjujuće, jedan je od većih problema zaštite spomenika prepoznavanje spomenika kao takva. Iskustva s prepoznavanjem vrijednosti baroka u 19. stoljeću, umjetničkih i arhitektonskih vrijednosti djela 19. stoljeća sve donekadno ili valorizacije moderne danas pokazuje s kakvim se problemima u samoj osnovi postupka suočava zaštita spomenika, a gdje je opet presudan doprinos (ili odsutnost) povijesti umjetnosti.

Zanos Chateaubriandovih tekstova, koji se nastavljaju na ranija engleska i njemačka iskustva, snažno je utjecao na romantičarski pokret i istraživanja srednjovjekovne civilizacije. Emancipirajući srednjovjekovnu umjetnost na samom početku 19. stoljeća, naspram vladajućeg klasicističkog ukusa, Chateaubriand je artefaktima srednjeg vijeka osigurao dostojanstvo, a time i valorizaciju kao spomenika kulture. Otvorio je i važno pitanje slikovitosti spomenika, kao i pitanje zadiranja u oštećene spomenike, koje se do njega jedva postavlja.

Nakon Chateaubrianda, izbor se nastavlja apelom Victora Hugoa *Rat rušiteljima!* iz 1832. godine. Hugo se izravno nastavlja na Chateaubriandov rad, osuđujući vandalizam prema spomenicima francuskog srednjovjekovlja. Prema Hugou, vandalizam je posljedica neučinkovite uprave i loših upravitelja, što je izravno vodilo pitanju institucionalnog ustroja službe zaštite.

Prvo se poglavlje zatvara Quatremèreevim natuknicama *Restauriranje, Restaurirati, Res-*

tituiranje, Ruina i Spomenik u kojima je autor razvio razlikovanje između restauriranja i restituiranja. Nastali pod utjecajem obnove antičkih spomenika u Rimu, ti pojmovi dalje razvijaju pojmove kopiranja i oponašanja, koji su predstavljeni u prvom dijelu poglavlja. Prema Quatremèreu, restauracija obuhvaća obnovu oštećenih spomenika prema dijelovima koji su sačuvani, dok restitucija podrazumijeva obnovu nestalih dijelova spomenika "prema mjerodavnim podacima koji se nalaze u opisima". Zapravo Quatremère otvara pitanje osobnosti i osobne nadarenosti konzervatora kao ključne za uspješno obavljanje posla, a što današnje ustrojstvo zaštite spomenika u Hrvatskoj potpuno previda.

Drugo poglavlje knjige nosi naslov kao i cjelina: *Anatomija povijesnog spomenika*. U uvodnom dijelu *Arhitektura kao spoj duha i stvari* priređivač donosi glavne osobine vremena kojim se poglavlje bavi: razdoblja poslije četvrtog desetljeća 19. stoljeća u Francuskoj koje karakteriziraju stilske restauracije srednjovjekovnih spomenika. Poslije neuspjele intervencije na Saint-Denisu 1837. godine javlja se niz autora koji produbljuju teorijsko poznavanje spomenika kao preduvjet za njegovu obnovu. Među autorima se posebno ističe Prosper Mérimée koji se zalagao za minimalne konzervatorske intervencije. Razdoblje sredine 19. stoljeća otvara jedan od težih problema konzervatorske prakse koji kontinuirano do danas: samovolja arhitekata. Imperativu složene spoznaje spomenika suprostavljaju se ishitreni projekti koji donose arhitektonska uvjerenja svojeg doba ili neke arhitektonske sljedbe koja je tog trenutka vrlo popularna kao primarni stav u zahvatu. Kako je napomenuto, problem je snažno prisutan i danas, kada je posve jasno da je

uspješni zahvat plod timskog rada i kada su brojni nekvalitetni zahvati ponajprije posljedica neobavljenih prethodnih istraživanja.

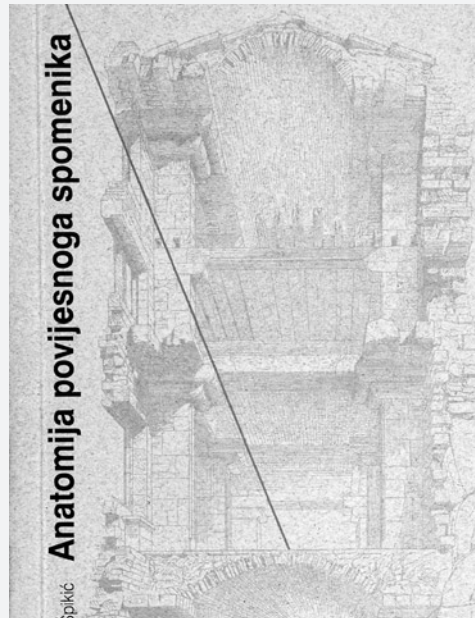
Poglavlje se otvara zajedničkim tekstom Prospera Mériméea i Eugène-Emmanuela Viollet-le-Duca *Naputak za očuvanje, održavanje i restauriranje dijecezenskih građevina, naročito katedrala*. Viollet-le-Duc bio je tada već poznat po svojem rječniku francuske srednjovjekovne arhitekture, *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle*. Dvojica autora pokušala su *Naputkom* upozoriti francuske restauratore, ponajprije arhitekta, na oprezan pristup spomeniku te su stoga za obnovu izgubljenih dijelova spomenika preporučivali načelo analogije. Međutim, u praksi je došlo do otvaranja pitanja prava jednog naraštaja da uđe u povijesnu slojevitost spomenika, posebice s obzirom na činjenicu da je princip diskriminacije - uklanjanje mlađeg u korist ranijeg sloja - bio vrlo raširena pojava.

Smjelost preinaka na engleskim povijesnim građevinama dovela je do pojave jednog od najznačajnijih teoretičara zaštite spomenika uopće, Johna Ruskina. Naspram stavova Viollet-le-Duca, za kojeg su spomenici stvar oblika i stvari, dakle funkcionalni i stoga zamjenjivi, Ruskin ističe daleko šire značenje čak i pojedinačnog detalja. Za njega je to autentičan, neponovljiv i nezamjenjiv dokument. On postavlja dvije dimenzije spomenika: vanjsku, tvarnu i unutarnju, duhovnu. Ukratko, za Ruskina je spomenik daleko više od oblikovne pojavnosti: to je dokument povijesti duha i zanosa prošlih naraštaja, o čemu lijepo svjedoči ovdje objavljen tekst *Narav gotike*, dio drugog sveska čuvene *The Stones of Venice*.

Drugo poglavlje zatvara natuknica *Restauriranje Violet-le-Duca*, iz njegova gore spomenutog *Rječnika*, koja se smatra glavnim dokumentom restauratorskog pokreta u Francuskoj sredine 19. stoljeća. Tekst se sastoji od povijesnog osvrt - geneze restauratorskog pokreta - i metodološkog dijela - principa zahvata. Tekst prije svega svjedoči o samouvjerenosti arhitekta što ponajbolje potvrđuje stav o uspostavi stanja umjetnine "koja u datom trenutku možda nikada nije ni postojala". Za Viollet-le-Duca arhitektura postoji tek od trenutka projektiranja, razlozi zašto ili tko je i s kojim ciljem podiže za njega ne postoje. Zanimljiva je opaska da se arhitekt-restaurator treba staviti u položaj izvornog projektanta i građevinu, poslije pomnih priprema, dovršavati kako ju je arhitekt prije više stoljeća zamislio, što je naravno riskantan i gotovo nemoguć posao jer ne postoje ljudi i izvorne okolnosti koji su bili dijelom oblikovanja spomenika.

Posljednje, treće poglavlje nosi naslov *Ideja konzerviranja*. Uvodni dio priređivača, *Obziri prema stvari*, opisuje nastanak konzervatorskog pokreta ili "tabora" koji snažno naglašava etičku stranu zahvata na spomenicima nasuprot restauratorskom "taboru" koji se trudi razraditi metodologiju zahvata s etičkim pitanjima potisnutim u pozadinu. Ključni tekst novog pokreta, kojim se ujedno otvara treće poglavlje knjige, jest Ruskinova *Luč pamćenja*, izvorno poglavlje u knjizi *Seven Lamps of Architecture*. *Luč pamćenja* je kritički tekst o restauriranju, koje Ruskin smatra razaranjem. Naspram stava pokreta restauratora kojima je spomenik predmet spoznaje, klasifikacije i diskriminacije, Ruskinov moralistički dar uvodi gledište o nezamjenjivosti stvari unutar povijesne arhitekture. Za njega je spomenik relikvi-

ja, dokument starosti, slojevitosti i pluralizma. Metode su koje preporučuje prevencija, konsolidacija i stalna skrb, dok stilske purifikacije smatra krajnje neprihvatljivima. Godine 1877. William Moris osniva *Društvo za zaštitu starih građevina* (*Society for the Protection of Ancient Buildings*) kojemu se pridružuje i Ruskin. Ključni doprinos tog društva je načelo očuvanja pluralizma stilova i autentične stvari od koje je spomenik sazdan.

Rasprava restauratora i suprotnog "tabora" konzervatora odjeknula je diljem Europe. Među značajnijim plodovima šireg odjeka smatra se djelovanje kruga istraživača s milanskog sveučilišta na čelu s Camillo Boitom, koji su krajem 19. stoljeća uveli metodu tzv. *filološkog restauriranja*. Spomenike su uspoređivali sa starim tekstovima kojima filolozi nisu dopisivali dijelove koji nedostaju, te su smatrali da se jednako treba postupati i sa spomenicima. Drugi je tekst trećeg poglavlja Boitovo

Restauriranje u arhitekturi, dio knjige *Questioni pratiche di Belle Arti* iz 1893. godine. Boitov doprinos, vrijedan na europskoj razini, jest sintetiziranje stavova restauratorskog i konzervatorskog "tabora". Poštuje cjelovitost spomenika, kako stilsku, tako i tvarnu, ali odbacuje Ruskinov stav o prirodnoj smrti spomenika te smatra dopustivim minimalne izmjene na spomeniku uz obvezu čuvanja i izlaganja zamijenjenih izvornika.

Posljednji je tekst poglavlja i knjige *Moderni kult spomenika, njegova bit, njegov postanak* Aloisa Riegla, nastao prilikom Rieglova ulaska u službu zaštite spomenika 1903. godine. Rieglov tekst složena je teorijska razrada značenja spomenika izražena u sustavu vrijednosti kulturnog nasljeđa (*Wertsystem*), koji tvore različita tvarna stanja pojedinog spomenika, ali i raz-

ličite recepcije istog. Riegl zaključuje da spomenik nije samostalna, samoživa jedinica, već neodvojiva sastavnica povijesti umjetnosti, ali i ukupne povijesti kulture. Govoreći ponovno današnjim rječnikom konzervacije, Riegl upozorava na temeljnu važnost valorizacije spomenika: onaj tko kreće u zahvat na spomeniku mora biti svjestan statusa i dubinskog smisla umjetnine na kojoj izvodi zahvat. Riegllov tekst prilika je da se upozori na slabo poznavanje djelovanja austrijskog *Središnjeg povjerenstva* kod nas. Tko je primjerice upoznat s djelovanjem Riegla u Trogiru, gdje osobnim zalaganjem spašava Kamerlengo od rušenja ili djelovanje Dvořáka u Splitu? O poznavanju djelovanja velikih imena domaće konzervacije, Bulića, Szabe, Karamana, Fiskovića, Horvatove ili Domančića, ne treba ni govoriti. Pisanje povijesti konzervacije u Hrvatskoj tek je pred nama.